

УДК 343.2.01(477)

Д. Балобанова,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ НАСТУПНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Нескінченність розвитку правової системи будь-якої країни, в тому числі нашої держави, пов'язана з постійними змінами, які відбуваються у суспільному, економічному, політичному, науковому житті. При цьому запорукою належного рівня правового регулювання суспільних відносин, що виникають, та, відповідно, їх охорони засобами кримінального права є не лише створення нових правових норм, а й певна наступність, запозичення того найкращого, що вже було створено й довело своє право на існування під час тривалого апробування. Подібний висновок свідчить про існування спадкоємних зв'язків, що передбачає необхідність звернення до їх вивчення.

На доцільність вивчення проблем наступності у праві в цілому та безпосередньо у кримінальному праві звертали увагу такі відомі науковці – теоретики та криміналісти, як М.І. Бажанов, В.К. Гришук, В.О. Навроцький, Н. Ненювський, В.С. Нерсесянц, Ф.Н. Фаткуллін, Г.В. Швеков та інші. При цьому не слід забувати, що дослідження особливостей наступності у праві спираються на відповідні розробки в галузі філософії та соціології (Е.А. Баллер, В.А. Ядов та інші).

Спадкоємний зв'язок, наприклад, визначається Е.А. Баллером як «зв'язок між різними етапами або ступеня-

ми розвитку як буття, так і пізнання, сутність якого полягає у збереженні тих чи інших елементів цілого або окремих сторін його організації під час зміни цілого як системи, тобто під час переходу його з одного стану в інший» [1, с. 7]. Схоже визначення можна знайти й в іншій філософській літературі: наступність визначається як «об'єктивно необхідний зв'язок між новим та старим у процесі розвитку» [2, с. 293], сутність якого полягає у збереженні тих чи інших елементів цілого або окремих сторін його організації за збереження цілого як системи.

Як вже було зазначено, правова наука в цілому спирається на загальне розуміння наступності. Зокрема, це можна побачити у працях болгарського вченого Н. Ненювського, де вказується, «що наступність у праві означає зв'язок між різними етапами (ступенями) у розвитку права як соціального явища, що суть цього зв'язку полягає у збереженні певних елементів або сторін права (в його сутності, змісті, формі, структурі, функціях тощо)» [3, с. 10].

Проте незважаючи на наявність окремих досліджень та на поширене використання поняття наступності у праві [4, с. 24], проблема наступності належить до числа мало розроблених. Що ж стосується науки кримінального права, як зауважив

М.І. Бажанов ще у 1995 р., «тут вона практично взагалі не зачіпалася, хоча у зв'язку із законопроектними роботами, що відбувалися (і відбуваються – прим. авт.) в Україні, набуває дуже важливого значення» [5, с. 456].

Метою цього дослідження є окреслення загальних ознак наступності, за допомогою яких у подальшому можна буде розробити поняття наступності у кримінальному праві та дослідити її особливості саме в цій галузі права.

Таким чином, можна зробити висновки, що наступність являє собою досить складне явище й існує в багатьох сферах, у тому числі і правовій. Однак, характеризуючи її, не можна не відзначити кілька спільних рис, її загальні ознаки (властивості), які притаманні наступності в будь-якій сфері людського буття. Отже, їх можна розповсюджувати й на наступність у кримінальному праві.

По-перше, наступність володіє універсальністю. Дана властивість постає вже з того, що наступність є одним з аспектів розвитку, який, у свою чергу, пронизує буття. Не становить винятку і право. Універсальність наступності щодо права означає не лише те, що вона присутня у праві на всіх етапах його розвитку. Це також означає, що наступність присутня не лише у праві, але й в інших соціальних регуляторах. У зв'язку із цим слушним є зауваження П.М. Галанзи, який, аналізуючи виникнення і розвиток права і відзначаючи співіснування різних соціальних норм, вказував на тривалу відсутність диференціації між правом, моральністю і релігією [6, с. 40; 7, с. 27]. Визнання особливо тісного переплетення зазначених норм на ранніх етапах розвитку суспільства означає, що правонаступність пронизувала всю нерозривну сукупність соціальних норм, виходячи за рамки простої наступності у праві. Недаремно науковці вказують на той факт, що коріння виникнення кримінального права міститься у християнській релігії, зокрема в Біблії, так як саме в ній явно прослідковуються норми сучасного криміналь-

ного права [8, с. 389-392]. Зв'язок між правом, мораллю, релігією, поза сумнівом, можна спостерігати і зараз, проте в сучасному світі ці зв'язки носять якісно інший характер, ніж це було на зорі державного і правового розвитку. Так, існують пропозиції визнавати в якості однієї з обов'язкових ознак злочину аморальність суспільно небезпечного діяння, проте враховуючи відсутність однакового розуміння моралі, моральності (аморальності) поведінки, наявність суспільно небезпечних діянь, які взагалі не зачіпають цей соціальний інститут, такі пропозиції не можна визнати обґрунтованими. Хоча й не можна заперечувати загальний вплив норм моралі на формування кримінально-правової заборони.

Проте універсальність зовсім не заперечує того, що «наступність у праві – категорія конкретно-історична» [9, с. 15]. Присутня на конкретній стадії розвитку суспільства, вона неминуче придбаває певні відмінні риси та особливості. Так, М.І. Бажанов зазначав, що в історії радянського кримінального права відмова від наступності закінчувалась або мовчазним визнанням положень традиційного права за словесної декларації «сдачі его в архив истории», або, нарешті, завершувалась закріпленням у законі основних інститутів кримінального права, які спочатку були відкинуті [5, с. 456].

Уже укладачі Керівних засад із кримінального права РРФСР 1919 р. (у 1920 р. вони були введені на території України постановою українського уряду), проголошуючи ідею повного зламу державних та правових інститутів дорадянської Росії, тобто відкидаючи, виходячи з марксистсько-ленінської доктрини, наступність між «старим» та новим правом, водночас закріпили такі важливі інститути «колишнього» права, як вікова осудність, замах, необхідна оборона, деякі положення співучасті, умовне засудження, територіальний принцип дії кримінального закону тощо. Ідеологізовані постулати не мали можливості скасувати ці

інститути, які знайшли відображення в законі та продовжували діяти. У подальшому у Кримінальних кодексах 1922 та 1927 рр. ці інститути за своєю характеристикою та законодавчим описом все більше наближались до традиційного кримінального права, хоча стверджувалось, що вони зовсім інші, принципово протилежні цьому праву, характеризують кримінальне право «нового», соціалістичного типу [5, с. 456-457].

По-друге, наступність володіє такою рисою як об'єктивність. Щодо соціальних явищ дана властивість набуває свої особливості. За справедливим зауваженням Е.А. Баллера, «наступність у суспільному житті не може бути зрозуміла поза аналізу свідомої діяльності людей» [1, с. 14]. У процесі розвитку суспільства і пов'язаних із ним явищ, так чи інакше, виявляється діяльність конкретних особистостей. Останні ставлять перед собою цілі і завдання та намагаються перетворити адекватно до них дійсність, що їх оточує.

Так, кримінально-правова заборона може бути успішно реалізована лише за тієї неодмінної умови, якщо існуючі об'єктивно потреби суспільства у кримінально-правовому регулюванні, пройшовши кризу волю законодавця, адекватно відібувають в оцінці тих або інших діянь як злочинних і кримінально караних.

Об'єктивна потреба у кримінально-правовій забороні не може «перелитися» у кримінально-правову норму безпосередньо, минаючи волю законодавця. Правостворюючі фактори відображаються у правосвідомості законодавця і, лише переломившись в останньому, втілюються у кримінально-правові норми. Отже, зазначені фактори, перш ніж перетворитися на норму права, повинні пройти через інтелектуально-вольовий фільтр законодавчої оцінки. Суб'єктивізм же законодавчої оцінки породжує не лише відому свободу у визначенні кола злочинів, але й можливість неадекватного вираження в законі характеру і ступеня

суспільної небезпеки діянь, що підлягають криміналізації.

Однак зведення всього ходу суспільного розвитку до волі окремих осіб означає ігнорування об'єктивних законів суспільного розвитку. Абсолютизація волі може призвести до волюнтаризму, але й сліпе підпорядкування законам розвитку, ігнорування окремих особистостей призведе до іншої крайності – фаталізму. Думається, що тут необхідно виходити з діалектичного взаємозв'язку випадковості і необхідності. Наступність визначається багатьма факторами, серед яких присутні об'єктивні закономірності й людина (не як абстрактна фігура, а як особистість зі своїми інтересами).

По-третє, наступність слід співвідносити з повторюваністю. Необхідно відзначити, що в літературі існує кілька позицій щодо даного питання.

Наприклад, Е.А. Баллер пише про повторюваність як про частковий прояв наступності [1, с. 8]. Таким чином, проблема їх співвідношення зводиться до співвідношення часткового і загального. Даний підхід зустрічає певні заперечення.

Так, Б.М. Кедров пропонує розуміти під повторюваністю «не просто зв'язок і наступність у ході розвитку, а якраз навпаки – відтворення того, що перед цим було перервано або припинено, що зникло, а потім виникло знову в тому ж або перетвореному вигляді і почало свій повторний рух у тому ж порядку» [10, с. 4]. Наведене визначення висловлює прагнення автора до розмежування даних понять, що представляється можливим на підставі виділення двох головних ознак повторюваності. Це, «по-перше, дискретність, переривчастість процесу і, по-друге, повернення до вихідного пункту, іншими словами, відтворення в тій чи іншій формі того, що було пройдено раніше» [10, с. 4].

Так, у 20-х рр. ХХ ст. у вітчизняному праві та законодавстві відбувалося відкидання найважливіших інститутів кримінального права, що зумовлювалось класовими, ідеологізованими під-

ходами, притаманними тому часу. Це стосувалося підстав відповідальності, принципу «немає злочину без вказівки на те в законі», введення аналогії, відмови від поняття вини, заміни покарання заходами соціального захисту тощо. Лише наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. у доктрині почали відмовлятися від помилкових суджень та почали говорити про осудність, вину, покарання як про необхідні інститути кримінального права. Рішучий перелом відбувся в 1958 р. із прийняттям основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік та КК УРСР (в 1960 р.). Відбулося повернення до тих інститутів, що є суттєвими для кримінального права та забезпечують дотримання прав і свобод людини, як тієї, що притягується до кримінальної відповідальності, так і потерпілого від злочину.

Якщо перша точка зору видається дещо однобічною, то друга може бути визнана достатньо повною, оскільки дозволяє уникнути змішування цих понять. Однак ґрунтуючись на вищенаведених судженнях, можна зробити висновок про те, що наступність і повторюваність – категорії різні, але ніяк не ізольовані одна від одної. Тому досить плідною можна вважати думку, за якою повторюваність і наступність необхідно розглядати «як дві самостійні, з перехресними обсягами гранично широкі філософські категорії, що відображають глибинні сутнісні сторони процесу історичного розвитку: його цілісність, інтегральний характер, спрямованість, структурність тощо» [11, с. 88-89]. Думається також, що не слід абсолютизувати те чи інше явище, так як у такому випадку можлива абсолютизація або лінійного, або циклічного розвитку.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна дійти наступних висновків.

1. Правова система нашої держави, незважаючи на вже більш ніж 20-річний термін із дня проголошення незалежності України, продовжує зна-

ходитися у процесі розвитку. Це обумовлено тими постійними змінами, які відбуваються в суспільній, економічній, політичній та інших сферах життя. При цьому запорукою належного рівня правового регулювання виникаючих суспільних відносин та, відповідно, їх охорони засобами кримінального права є не лише створення нових правових норм, а й певна наступність, запозичення того найкращого, що вже було створено й довело своє право на існування під час тривалого апробування.

2. Подібний висновок свідчить про існування спадкоємних зв'язків, що передбачає необхідність звернення до їх вивчення. Проте, незважаючи на наявність окремих досліджень та на поширене використання поняття наступності у праві, проблема наступності належить до числа недостатньо розроблених.

3. Наступність являє собою досить складне явище й існує в багатьох сферах, у тому числі правовій. Тому характеризуючи її, можна відзначити кілька спільних рис, її загальні ознаки (властивості), які притаманні наступності в будь-якій сфері людського буття.

4. Наступність володіє універсальністю. Універсальність наступності щодо права означає не лише те, що вона присутня у праві на всіх етапах його розвитку. Це також означає, що наступність присутня не лише у праві, але і в інших соціальних регуляторах. Проте наступність на конкретній стадії розвитку суспільства неминуче придбає певні відмінні риси та особливості.

5. Наступність володіє такою рисою як об'єктивність. У процесі розвитку суспільства і пов'язаних із ним явищ, так чи інакше, виявляється діяльність конкретних особистостей. Останні ставлять перед собою цілі і завдання, намагаються перетворити адекватно до них дійсність, що їх оточує. Однак зведення всього ходу суспільного розвитку до волі окремих осіб означає ігнорування об'єктивних законів суспільного

розвитку. Необхідно виходити з того, що наступність визначається багатьма факторами, серед яких присутні об'єктивні закономірності й людина.

6. Наступність слід співвідносити з повторюваністю, які є двома самостійними категоріями, що відображають глибинні сутнісні сторони процесу історичного розвитку: його цілісність, інтегральний характер, спрямованість, структурність тощо.

Ключові слова: наступність, універсальність, повторюваність, об'єктивність, кримінальне право.

Статтю присвячено визначенню спільних рис, загальних ознак (властивостей), які притаманні наступності в будь-якій сфері людського буття, а отже, їх можна розповсюджувати й на наступність у кримінальному праві. До таких ознак належать універсальність, об'єктивність та співвідношення наступності з повторюваністю.

Стаття посвячена определению схожих черт, общих признаков (свойств), присущих преемственности в любой сфере человеческого бытия, а следовательно, их можно распространять и на преемственность в уголовном праве. К таким признакам относятся универсальность, объективность и соотношение преемственности с повторяемостью.

This article is devoted to the determination of generic features, common attributes that are immanent to continuity in every sphere of human life and, therefore, they can be overspread to the continuity in criminal law. These features include universality,

objectivity and the continuity and recurrence correlation.

Література

1. Баллер Э.А. Социальный прогресс и культурное наследие / Э.А. Баллер. – М. : Наука, 1987. – 56 с.
2. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Изд-во полит. литературы, 1981. – 445 с.
3. Неновски Н. Преемственность в праве / Н. Неновски ; пер. с болг. В.М. Сафронова. – М. : Юридическая литература, 1977. – 166 с.
4. Навроцький В.О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В.О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – 272 с.
5. Бажанов М.И. К вопросу о преемственности в уголовном праве // Избранные труды / М. И. Бажанов ; [сост. : В.И. Тютюгин, А.А. Байда, Е.В. Харитонова, Е.В. Шевченко ; отв. ред. В.Я. Тацкий]. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.
6. Галанза П.Н. Основные этапы в развитии первобытнообщинного строя и возникновения государства и права / П.Н. Галанза. – М. : Изд-во МГУ, 1963. – 599 с.
7. История государства и права зарубежных стран / отв. ред. Н.А. Крашенинникова, О.А. Жидков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – Т. 1. – 624 с.
8. Otsyatsya A.S. The Relationship of the Criminal Law and Religion / A.S. Otsyatsya // Turkey-Ukraine Comparative Criminal Law Symposium – II “Legal Policy of EU Countries: Comparative Aspects” 28.09 – 01.10.2012 – Odessa / Ukraine. – P. 389-392.
9. Швеков Г.В. Преемственность в праве / Г.В. Швеков. – М. : Высшая школа, 1983. – 184 с.
10. Кедров Б.М. О повторяемости в процессе развития / Б.М. Кедров. – М. : Гос. изд-во полит. литературы, 1961. – 152 с.
11. Миклин А.М. Категория развития в марксистской диалектике / А.М. Миклин, В.А. Подольский. – М. : Мысль, 1980. – 166 с.

